

NO. IV / 1999-2000

ISSN 1301-2746

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim-Danışma Kurulu / Advisory Board

Fahri IŞIK
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Sencer ŞAHİN
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Havva İŞKAN
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Oğuz TEKİN
İstanbul Üniversitesi / İstanbul University

Burhan VARKIVANÇ
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Yayın Yönetim / Editorial Board

Kayhan DÖRTLÜK
Üftade MUŞKARA

Çeviriler / Translations

Doğan TÜRKER
T.M.P DUGGAN

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
Kaleiçi 07100 ANTALYA-TÜRKİYE
Tel: 0 (242) 243 42 74 • Fax: 0 (242) 243 80 13
AKMED@akmed.org.tr

Yapım / Production

Zero Prodüksiyon Ltd.

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Gülsün Umurtak	
“Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar’da Burdur – Antalya Bölgesi Mühürcülüğü Üzerine Bazı Gözlemler”.....	1
Burak Takmer	
“Modern Bilimde Hint-Avrupa Atavatani Sorunu ve Hitito-Luviler”.....	21
Recai Tekoğlu	
“Pamphylia Halkları ve Dilleri”.....	49
Mustafa Şahin	
“Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Mangal Tutaci”.....	61
N. Çevik	
“Tarih ve Arkeolojistyle Melas Vadisi”	91
Ferhan Büyükyörük – Cihan Tibet	
“1998-1999 Yılı Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları”	115
D. French	
“Inscriptions of Southern Lycia”.....	173
Taner Korkut	
“Überlegungen zum Aufkommen der Halbfiguren auf kleinasiatischen Grabstelen vom Hellenismus bis zur römischen Kaiserzeit”	181
R.L. Vann – R.L. Hohlfelder – K. Shedrick	
“The East Baths at Aperlae”	195
R.L. Hohlfelder – R.L. Vann	
“A Church Beneath The Sea at Aperlae, Lycia”	207
S. Yıldız Ötüken – Sema Alpaslan – Meryem Acara	
“Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kuzey Ek Yapısının Yeni Bir Değerlendirmesi”	221
Ayşe Aydin	
“Kilikia’daki Ayaklı Kiliselere Bir Örnek: Hasanaliler Kilisesi”.....	243
Sema Bilici	
“Anadolu’dan Ege Tipinde Sualtı Buluntusu Bir Grup Bizans Seramiği”.....	259

T.M.P. Duggan	
“Naturalistic Painting and Drawing from Life in 13th Century Rum Seljuk Anatolia”	281
Kenan Bilici	
“Alanya’nın Fethi Meselesi: Bir Tesbit”	287
Tuncer Baykara	
“Osmanlı Devrinde Antalya Belgeleri I, XVIII. Yüzyıl”	293
Leyla Yılmaz	
“Antalya-Tekeli Mehmet Paşa Camii ve Tarıblendirilmesi”	301
Serap Ünal	
“Binlerce Yıllık Çömlekçilik Geleneğinde Sagalassos-Çanaklı Açılmazı”	317

Kilikia'daki Ayaklı Kiliselere bir Örnek: Hasanaliler Kilisesi

Ayşe AYDIN*

Hasanaliler Köyü, İçel İli, Erdemli İlçesine bağlı, Narlıkuyu'dan çıkışlı Cennet Cehennem üzerinden kuzeye Ovacık/İmamlı'ya giden antik yol üzerindeki küçük bir yerleşimdir. 20. yy. başına kadar kimsenin yaşamadığı köy, bugün küçük bir yerdir¹. Roma ve Erken Bizans Dönemi'ni yaşadığı kabul edilen Hasanaliler'de, yaklaşık yirmi kadar antik ev tespit edilmekle birlikte, bunların çoğu değişik yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılmak amacıyla tahrip edilmiştir².

Bu küçük yerleşim yerinde bulunan ve halk arasında Çanlı Kilise olarak bilinen kilise üzerine yapılan araştırmaların sayısı azdır. Bunlardan O. Feld, 1962 yılında Kilikia Bölgesi'ne yaptığı araştırma gezisi sırasında Hasanaliler'e de gelmiş, gezi sonuçlarını yazdığı makalesinde kilise hakkında bilgi verip planını yayımlamıştır³ (Res. 1). G. Dagron ve D. Feissel ise Kilikia Bölgesi yazıtlarını yayınladıkları çalışmalarında kiliseye ait olduğunu düşündükleri bir yazıt da yer almışlardır⁴. S. Eyice ise genel olarak Kilikia üzerine yaptığı araştırmalarla ilgili rapor ve çalışmalarında, kimi zaman bu kilisenin yalnızca yeri hakkında tek cümle bilgi verirken⁵, bir makalesinde kiliseye ait plana yer verir⁶ (Res. 2). H. Hellenkemper ve F. Hild'de Kilikia ve Isauria Bölgesi üzerine yaptıkları çalışmalarında Hasanaliler üzerine bilgi verip O. Feld'in planında eksik gördükleri yerleri tamamlayarak kilisenin planını yayımlamışlardır⁷ (Res. 3). Yine aynı bölge kiliselerini bir araya getirip değerlendirdiği çalışmasında S. Hill'de yeni bilgiler katmaksızın, daha önce kilise hakkında bilinenleri yinelemiştir⁸.

* Yrd.Doç.Dr. Ayşe Aydın, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü-Mersin. Makalemi okuyup gerekli düzeltmeleri yaptıkları için S. Durugönül ve M. Özylirim'a teşekkür ederim.

1 H. Hellenkemper-F. Hild Neue Forschungen in Kilikien (1986) 64

2 TIB 5, 270; Feld, Hasanaliler'in bir manastır yerleşimi olduğu belirtilir bk. O. Feld, "Bericht über eine Reise durch Kilikien", IstMitt 13/14, 1964, 104.

3 Feld, age. 103-104 Res. 1 Lev. 51.2-4

4 G. Dagron-D. Feissel, Inscriptions de Cilicie (1987) 47 vd.

5 S. Eyice, "Tarihi Zenginlikleriyle Silifke Yöresi", İlgi 24, 1976, 9; S. Eyice, "Silifke ve Dolaylarında yapılan Topraküstü Arkeolojik Araştırmalar Raporu 1978", Belleten XLIV-173, 1980, 118.

6 S. Eyice, "Ricerche e Scoperte Nella Regione di Silifke Nella Turchia Meridionale", Milion I, 1988, Lev. VII Res. 3.

7 Hellenkemper-Hild, age. 64 vd., Res. 7; TIB 5, 270; F. Hild-H. Hellenkemper-G. Hellenkemper-Salies, "Kommagene-Kilikien-Isaurien", RBK IV, 1990, 226.

8 S. Hill, The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria (1986) 173 Res. 33.

Kilise, bugünkü asfalt yolun solunda yer almaktadır (Res. 4). Kuzeydoğuya eğimli bir kayalık arazinin üzerine yapılmış olan kilisenin kuzeyinde, doğu-batı yönünde yapıldığı anlaşılan büyük ve küçük kesme taşların düzensiz örülmesiyle elde edilmiş yüksekliği 2 m.yi aşan bir duvar kalıntıları vardır.

Kilise üç nefli, bazilikal planlıdır (Res. 2,3). Güney duvarının alt kısmı kaya yüzeyinin düzleştirilmesiyle elde edilmiş, üstte ise büyük blok taşlar kullanılmıştır. Nartheksin doğu duvarının güney bölümünün altı kayadan oluşturulurken, üst bölümü küçük kesme taşlarla tamamlanmıştır. Nartheks batı duvarı ise küçük kesme taştan yapılmıştır.

Kilisenin apsisinde içte büyük düzgün, dışta küçük kesme taşlar kullanılmıştır. Apsis dışında kilisenin doğu bölümünü oluşturan diğer mekanlar ise yine küçük kesme taşlarından oluşmuş duvarlara sahiptir. Nartheksin kuzey duvarında yer alan kapı açıklığından günümüze sövesi ve lentesi ulaşmıştır. Nartheks batı duvarının kuzey kısmı, doğu duvarının ise güney kısmı bugüne gelebilmiştir. Doğu duvarının güney bölümünün kayadan elde edilmiş olması, güney yan nef'e ait bir giriş açıklığının olmasını engellemiştir. Bu duvarın eksenden sağa doğru kaymış kapı açıklığı ise naosa girişi sağlar. Kapının üzerinde sağır kemer yer alır. Bunun üzerinde duvar boyunca görülen kırış delikleri, bu bölümün iki katlı olduğunu göstermektedir. Bu deliklerin hemen üzerinde yükselen ayak ise burada orta nef'e açılan kemerli bir bölüme ait olmalıdır. Ayağın başlık kısmı profilli olup üzerinde kemer başlangıcı vardır.

Kilisenin üç nefli naos kısmı doğuda apsis ile sonuçlanmasıdır. Naosu neflere ayıran arkadlardan güney arkadı sırası sağlam olmasına rağmen, kuzey arkadı sırası yok olmuştur (Res. 5). Güney arkadı sırası batıda bir konsolla başlamaktadır. Bu konsol naos batı duvarının kayadan elde edilen alt kısmına yerleştirilmiştir. Arkad doğuda ise apsisin güney ucuna bitişik duvar ile sonuçlanmasıdır. Destekler farklı yüksekliklere sahip, monolit, ince (0.43×0.33 m.)⁹ ayaklardan oluşmuştur. Bunların batı ve doğu yüzlerinde ayakların yarı yüksekliğine ulaşan yivleri vardır. Doğudaki ilk ayağın kemer başlangıcında fazla derin olmayan bir yuva bulunur. Ayakların başlıklarını bazen ayrı bir taş parçasının, bazen de aynı ayağın üst kısmının sade, basit bir şekilde profile edilmeleriyle elde edilmiştir. Bu başlıklar sayesinde tüm ayakların aynı yüksekliğe sahip olmaları sağlanmıştır. Başlıklar da kemer başlangıçları oturmaktadır. Farklı sayılarındaki taşların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kemerlerin üzerinde değişik büyülüklüklerdeki taşlardan oluşmuş üç sıra duvar örgüsü görülür. Bunun üzerinde alt katla üst katı birbirinden ayıran silmeden bir bölüm yer alır. Silmeden bir diğer parça, nefin batıdaki bitişinde kalmıştır. Batı duvarı boyunca devam eden silmenin güneyden batıya döndüğü köşede biri nartheks batı duvarındaki kemerli açıklığa, diğeri güney yan nefin üst kat arkadının başlangıcına ait iki ayak bulunmaktadır (Res. 6). Her ikisi de üstte profilli başlıklara sahip olup bunların üzerinde de kemer başlangıçları yer alır. Üst kat arkadı sırasına ait ayağın doğu yüzünün alt kısmında yiv bulunmaktadır.

Güney arkadı sırasının üstündeki üç sıra duvar örgüsünün güney yüzünde düzenli olarak deliklerin yer aldığı dikkati çeker. Bunlar üst katın tabanını taşıyan kırışlar içindir. 3.20 m. genişliğinde sahip güney yan nef, doğuda apsis yanında yer alan odaya ait kapı açıklığıyla sonuçlanmaktadır.

⁹ Feld, age. 103.

Apsisteki silme de orta nefi üç yönde dolaşan silme ile aynı seviyede olup ayrıca apsisin üst örtüsünün başlangıcını belirtir. Bu silmenin altında ortada kare bir pencere açıklığı görülür. Apsis kuzeydoğu duvarı içinde doğudaki bölüme geçişini sağlayan profilli silmelere sahip bir kapı açıklığı bulunur. Lenosundaki yuvalar, kapının açılıp kapanabilen kapı kanatlarına sahip olduğunu göstermektedir.

3.90 m. genişliğindeki kuzey yan nefin arkadı sırası tahrif olmuştur. Ana apsis bitişindeki kalıntı, yayınlanmış planlardaki nefin doğu sınırını oluşturan küçük apsisin güney bölümünü aittir¹⁰.

Kilisenin en ilgi çekici bölümü apsis arkasındaki doğu bölümündür (Res. 7). Güney yan nefle kapı açıklığı aracılığıyla bağlantısı bulunan güney yan oda doğu-batı doğrultusunda, boyuna dikdörtgen bir plan gösterir (Res. 8). Odanın hem batı, hem doğu duvarında birer kapı açıklığı, tam ortaya denk düşen bölümde ise başlangıçlarından biri güney duvarda yer alan bir konsol üzerinde bulunan, diğeri ise kuzeyde apsis duvarı içine yerleştirilmiş bir enine kemer yer almıştır. Odanın bu kemerle bölündüğünde batısında kalan bölümün kuzey duvarında bir niş, doğu bölümün kuzey duvarında ise ana apsis arkasındaki mekana açılan bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı aracılığıyla girilen mekanın doğu ve kuzey sınırlını oluşturan duvar izleri görülmemekle birlikte, doğu duvarı içinde ana apsisin arkasında yer alan bir kapının varlığı, doğu duvarının kuzey yönde devam ettiğini gösterir. Apsis dış duvarı ile güney yan odanın kuzey duvarının oluşturdukları köşeye yakın bölümde yerde daire şeklinde iki tarafı delik su havuzu yer alır.

Apsis kuzeydoğu duvarı içindeki kapının üstünde yer alan kiriş delikleri, doğu bölümde yer alan mekanlardan kuzey bölümün iki katlı olduğunu gösterir. İlkinci katın tabanını taşıyan kirişlere ait delikler, güney yan odada batıdaki güney yan neften bu mekana girişini sağlayan kapının üstünde bulunur. Böylece bu bölümde kirişlerin doğu-batı, diğer bölümde ise kuzey-güney doğrultusunda yerleştirildiği sonucuna varılır.

Kilisenin doğu-batı ekseni üzerinde yer alan ve doğuya bir kapı ile açılan apsis arkasındaki kuzey ve güney yan mekanların ortasında yer alan ara bölümün doğu duvarında kiriş deliklerinin bulunmaması, bunların ya kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş olmaları gerektiğini ya da bu bölümün iki katlı olmadığını düşündürür. Bunu, üstteki pencere de güçlendirmektedir.

Kilisenin kuzeydoğu yönündeki alt kısmına tonozlu küçük mekanlardan oluşan bir alt bölümün yapıldığı görülür (Res. 9). Bu tonozlu mekanlardan doğudaki bütünüyle dışa açılan ve diğer mekanlarla ilişkisiz bir mekandır. Alt yapıya ait kuzey duvar içine bir niş yerleştirilmiştir. Nişin hemen yanındaki duvarın ise kuzeye doğru biraz daha devam ettiği görülür. Altta bölümde giriş, kuzeydeki tonozlu mekandan sağlanır. Buradan doğudaki bir diğer tonozlu mekana, bir kapı aracılığıyla ise güneydeki kubbeli mekana geçilir.

¹⁰ Feld, age. 104 O. Feld bu nefin yaklaşık yarım kadar diğer iki nefle kıyasla alçak seviyede kaldığını belirtir.

Kilisenin Rekonstrüksiyonu

Kilisenin güney duvarı ikinci kata kadar günümüze ulaşabilmiş, ancak kuzey duvarı tümüyle yok olmuştur. Bu durumda en azından güney duvar için pencere açıklıklarının ikinci kattan başladığını söylemek olasıdır. Sağlam kalabilen ya da rekonstrüksiyonu yapılabilen bölge kiliselerinin bu cephedeki pencere formlarının değişik olduğu görülür. Kalabilen örnekler içinde Alahan Manastırı Doğu Kilisesi nartheks bölümünde iki boyuna dikdörtgen, yan nef cephesinde ise dört kemerli pencere¹¹, Cambazlı Kilisesi'nde beş adet yan yana boyuna dikdörtgen formda ikiz pencere¹² dikkat çekmekte, Alahan Manastırı Batı Kilisesi rekonstrüksiyonunda ise üç adet kare pencere¹³ bulunmaktadır. Hasanaliler Kilisesi güney cephesinin de yan boyuna dikdörtgen ya da yuvarlak kemer formunda pencerelere sahip olduğu, aynı özellikteki pencerelerin yıkılmış olan kuzey cephe de yer aldığı, ancak bunların daha az sayıda oldukları düşünülebilir¹⁴. Yine orta nef'e ışık veren, bazilikal plan özelliklerine uygun düşecek şekilde düzenlenmiş olması gereken ışık katınınında ya Öküzlü Transept Kilisesi'nde olduğu gibi ard arda yuvarlak¹⁵ ya da Alahan Manastırı Batı Kilisesi rekonstrüksiyonunda olduğu gibi yuvarlak kemerli ikiz pencerelere¹⁶ sahip olduğu düşünülebilir.

Kilisenin nartheks bölümüne yalnızca kuzeyde yer alan kapı aracılığıyla giriliyordu. Nartheksin doğu duvarında ise naosa girişi sağlayan tek kapı açıklığı bulunuyordu. Naos, her biri altı ayaktan oluşmuş iki sıra destekle üç nef'e ayrılmıştı. Ayakların yan yüzlerinde (doğu ve batı yüzlerinde) yer alan yivler, bunlar arasındaki levhalar için yapılmıştı.

Yapının doğu bölümünün rekonstrüksiyonuna gelince; güney yan oda ve kuzeydeki mekanlarda yan nefler ve nartheks gibi iki katlıydı.

Kilikia ve Isauria Bölgesi'nde çatı kuruluşuyla günümüze ulaşan bir kilise olmamasına rağmen, rekonstrüksiyonu yapılan kimi kiliselerin yan ve orta nefi içine alan birbeşik çatıya¹⁷ ya da kırma çatıya¹⁸ sahip oldukları düşünülmektedir. Bazen de yan nefleri ve nartheksi eğik çatı, orta nef ise beşik çatılı¹⁹ olarak tamamlanan kiliseler bulunmaktadır. Hasanaliler Kilisesi'nde de yan nefler ve nartheksin eğik çatı ile, doğu bölüm ve orta nefin beşik çatı ile rekonstrüksiyonu yapılabilir²⁰.

11 M. Gough, *Alahan. An Early Christian Monastery in Southern Turkey* (1985) Res. 45.

12 S. Eyice, "La Basilique de Cambazlı en Cilicie", *Zograf* 10, 1979, Res. 7.

13 Gough, age. Res. 23.

14 Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies, age. 273. Bölge kiliselerinin kuzey cepheleri bu yönden gelen güçlü rüzgar ve yağmurlara karşı ya tümüyle pencere açıklığı olmaksızın ya da az sayıda pencerelere sahip olarak yapılmıştır.

15 Hill, age. Lev. 100.

16 Gough, age. Res. 25.

17 Cambazlı Kilisesi bk. Eyice, age. 25 Res. 7; Kanlıdivane 4 No'lu Kilise bk. S. Eyice, "Silifke Çevresinde İncelemeler: Kanlıdivan (Kanytelleis-Kanytelideis) Basilikaları (Bir Önçalışma)", *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1977, 435.

18 Kanlıdivane 3 No'lu Kilise bk. Eyice, age. 428.

19 Meryemlik Thekla bk. E. Herzfeld-S. Guyer, *Meriamlik und Korykos*, MAMA II (1930) 17 vd. 30; Alahan Manastırı Batı Kilisesi bk. Gough, age. Res. 25.

20 Benzer bir rekonstrüksiyon önerisi için bk. A. Aydin, Emirzeli: Eine hellenistische bis spätantike Siedlung im Rauen Kilikien (1998) 54.

Kilisenin kuzeydoğusundaki alt kısım için ise şunlar söylenebilir: Doğuya doğru kemere açılan tonozlu bölüm, bir yandan kod farkını dengelemek, bir yandan da alta kalan mekanları değerlendirmek için yapılmıştı. Kuzeydeki duvarda yer alan nişinbatisında bir kemer başlangıcı vardır. Bu başlangıç bölümünün buradaki kuzey-güney yöndeki tonozlu kuruluşun önünde yer alan kemere ait olduğu, bu kemerin içinde ise bir kapı açıklığı olduğu düşünülebilir. Buradan girilince doğuda tonozlu mekan, güneyde ise kubbeli mekan yer alıyordu. Sövelerdeki ve lentodaki yuvalar, bu odanın kapatılabilir bir mekan olduğunu gösterir. Kapı eşinin altında da basamak görülmektedir. Bu alt kuruluştaki tüm bölümlerin duvarlarının sıvalı olduğu izlerden anlaşılmaktadır.

İçinde kapı açıklığına yer verildiğini düşündüğümüz kuzeydeki kemerin hemen yanındaki merdiven aracılığıyla, kilisenin kuzey cephesindeki narthekse ait kapı açıklığına ulaşılıyordu. Bu merdivene ait olan iki basamak, bugün hala görülebilmektedir. Merdivenlerin başlangıcında ise doğu-batı doğrultusunda küçük ve büyük taşların karışık olarak kullanımla oluşan duvar yer almıştır. Bu duvarın üstteki merdivenleri güçlendirmek, topрак kaymasını engellemek için yapılmış olduğu, böylece bir teraslama işlemine gidildiği düşünülebilir.

Nişli kuzey duvarın üst bölümündeki kemer başlangıcı ile bugünkü yoluń karşısına denk gelen kuzeydoğu bölümde de yine kemer başlangıcına sahip, köşeli bir duvar kalıntısı görülür. Bu iki kemer başlangıcı arasında arkadlı bir bölüm düşünülebilir. Bu duvar parçasının doğudan batiya doğru devam ediyor olması ve kiliseninbatisında yer alan bazı blok taşların varlığı, burada kuzeybatı yönde bir temenos duvarının varlığını göstermektedir.²¹

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Hasanaliler Kilisesi, Kilikia ve Isauria Bölgesi'nde yaygın olan bazilikal plana sahiptir. Bölge kiliselerinde bu plan, daha çok sütunlu desteklerle oluşturulurken, Hasanaliler örneği desteklerinin ayaklar olmasıyla diğer örneklerden ayrılır. Bunun dışında bölgede ayaklı desteklere sahip bazilikal planlı Erken Hıristiyan Dönemi'ne ait kiliseler²² İmamlı ve Kızılaliler Kiliseleri'dir²³. Bu kiliselerde ayaklar kare ya da dikdörtgene yakın plan gösterirler.

Hasanaliler Kilisesi apsisı doğu, kuzey ve güney yönlerde yan ve arka mekanlarla çevrelenmiştir. Aynı durum İmamlı Kilisesi için de söz konusudur. Kızılaliler Kilisesi'nde ise apsis arkasında değil, onun kuzey ve güney yanında yan odalara yer verilmiştir.

Bazilikal plana sahip bölge kiliselerininbatisında genelde nartheks bölümü bulunur ve bunun batı duvari üçlü arkad şeklinde düzenlenir²⁴. Bu açıklığa ayaklı kiliselerden

²¹ Temenos duvarı Theкла Kilisesi ve Cambazlı Kilisesi'nde de görülür bk. Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies, age. 229 vd. Res. 19.

²² Kastabala'daki Kuzey Kilisesi'nin ayak desteklerinin kilisenin ilk yapılışına ait olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle bu kilise makalede değerlendirmeye alınmamıştır.

²³ İmamlı bk. Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies, age. 240 vd. Res. 22; TIB 5, 274; Kızılaliler bk. Hellenkemper-Hill, age. 119 vd. Res. 19; TIB 5, 303.

²⁴ Günümüze kalabilmiş bir örnek Kanlıdivane'deki 1 No'lu Kilisesi nartheksi görülmektedir bk. Hill, age. Lev. 82.

Hasanaliler'de yer verilmemiştir. Kızılaliler örneğinde ise bu, tek kemer açıklığı olarak yapılmıştır. İmamlı Kilisesi planı, nartheks batı duvarının durumu hakkında kesin bilgi vermemekle birlikte, bu duvarın herhangi bir açıklığa sahip olmadığı düşünülebilir. Ancak nartheksin kuzey duvarında Hasanaliler Kilisesi'nde olduğu gibi bir kapı açıklığı yer almaktadır. Yine her iki kilisede ortak bir özellik kilise kuzeyinde duvar kalıntısının olmasıdır.

Hasanaliler Kilisesi nartheksinin doğu duvarında ikinci kata ait kiriş deliklerinin üzerinde orta nef'e açılan bölüm, bugün yalnızca bir ayağı görülebilen üçlü arkadan oluşmuştur. Nartheks doğu duvarının orta nef'e bu şekilde açıldığı diğer örnekler Alahan Manastırı Doğu Kilisesi, Cambazlı Kilisesi, Işıkkale Kilisesi, Emirzeli 2 No'lu Kilise'dir²⁵.

Genellikle Kilikia ve Isauria Bölgesi kiliselerinin duvar örgüsü çift kabuklu bir yapı gösterir. Bu örgü teknigi Hellenistik Dönem'den beri bilinmekte olup²⁶ Roma Dönemi'nde geliştirilerek, sıkça kullanılmıştır²⁷. Bu duvar örgüsü Hasanaliler Kilisesi'nin nartheks doğu duvarının güney bölümünün üst kısmında, nartheks batı duvarında ve apsisde kullanılmıştır. Bu örgüde kabuklardan her ikisi de aynı tür kesme taştan -örneğin küçük kesme taştan-oluştuğu gibi, bir yüzün değişik -örneğin büyük kesme taştan- yapıldığı da görülür. Özellikle kiliselerin apsis kısımları, bu özelliği yansıtırlar. Hasanaliler Kilisesi apsis duvarında iç kabuk büyük, dış kabuk küçük kesme taşlardan oluşur. Aynı özellik Işıkkale Kilisesi, Kanlıdivane 3 No'lu Kilise, Cennet Cehennem'deki Tapınak Kilisesi, Öküzlü Güney Kilisesi ve Yanıkhan Güney Kilisesi apsislerinde de görülür²⁸.

Hasanaliler dışında diğer ayaklı kiliselerden Kızılaliler Kilisesi'nin²⁹ moloz, İmamlı Kilisesi'nin³⁰ ise büyük kesme taştan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kilisenin güney duvarı üst kısmında ise büyük blok taşlar kullanılmıştır. Bölgede aynı yapıda farklı büyüklükte taşların bir arada kullanıldığı diğer örnekleri bulmak da mümkünür. En tanınmış örnek Korykos Transept Kilisesi'dir³¹.

Yine arazinin durumundan yararlanıp, Hasanaliler'deki gibi kayalık arazinin düzlenme- siyle kiliseye ait bir ya da daha çok duvarın belli bir düzeye kadar elde edildiği benzer örnekler içinde Emirzeli 2 No'lu Kilise (güney duvar), Yanıkhan Kuzey Kilisesi (kuzey duvar), Alahan Manastırı Doğu Kilisesi (kuzey duvar) sayılabilir.

Hasanaliler Kilisesi'nin nartheks, yan nefler ile güney yan oda ve kuzeydeki yan mekanların iki katlı oldukları, kiriş deliklerinden anlaşılmaktadır. Böylece kilise galerili oluşuya yine Kilikia ve Isauria kiliselerine ait bir özelliği yansımaktadır³².

²⁵ Aydin, age. 62.

²⁶ TIB 5, 143.

²⁷ Örnekler için bk. Aydin, age. 57.

²⁸ Aydin, age. 59.

²⁹ Hellenkemper-Hill, age. 119.

³⁰ Hill, age. Lev. 77-78.

³¹ Hill, age. Lev. 35.

³² A. Aydin, "Kilikia ve Isauria Bölgesi Kiliseleri'ndeki Galeriler" (Baskıda).

Hasanaliler Kilisesi'nin kuzeydoğusundaki alt kuruluşun bir benzeri aynı bölgedeki Thekla Kilisesi'nde görülür³³. Thekla'nın içinde yaşayıp kaybolduğu kabul edilen mağara, üstteki kilisenin güney yan nefinin altında kalmıştır³⁴.

Hasanaliler'deki bu alt kuruluş için şunlar söylenebilir: Öncelikle kuzeydoğudaki kemerle açılan tonozlu bölüm, ana kayanın statik gücünden yararlanmak üzere, kilisenin kuzeydoğu ve güneybatı bölümleri arasındaki kod farkını ortadan kaldırmak amacıyla yapılmıştır. Yine aynı amaca uygun olmakla birlikte diğer mekanlara işlev kazandırılmış olabilir; kubbeli mekanın iç kısmının bir havuz şekline getirilmiş olduğu dikkat çekicidir. Bugün hala içinde su olan bu bölümün Erken Hristiyan Dönemi'nde de aynı durumda olduğu, burada biriken suyun kutsal sayıldığı düşünülebilir. İçinde apsis de olan bu mekanın ayrıca kapatılabilir olduğu da görülmektedir. Böylece kutsal sayılan su korunabilmisti. Kalın sıva tabakası da buna işaret etmektedir.

Sonuç

Kilisenin kesin olarak yapılış tarihi bilinmemekle birlikte G. Dagron ve D. Feissel'in³⁵ yapıya ait olduğunu düşündükleri bir evde devşirme olarak kullanılmış, kilisenin nartheks kapısına ait olabilecek bir kapı lentosu tespit etmişlerdir³⁶. Lento üzerindeki yazıtta Paulos ve çok net olmasa da Eutychianos olmak üzere iki isim yer almaktadır. Bu isimlerin kiliseyi yaptıran kişilere ait olduğu tahmin edilmekle birlikte, yazıtta tarih belirtilmemektedir. Benzer ayaklı kiliselerden Kızılaliler Kilisesi 5.-6. yy.'a³⁷, İmamlı Kilisesi ise Erken Bizans Dönemi'ne³⁸ tarihendirilmektedir. O. Feld'e göre kilisenin bazilikal planlı oluşu, galerisinin bulunması ve apsis arkasındaki doğu bölümü bölgedeki 5.-6. yy.'a tarihlenen kiliselerle aynı özellikleri gösterir. Ancak yapıda süslemenin eksik oluşu ve ayakların ince oluşu tarihlemeyi daha geç bir döneme yapmayı gerektirir. Buna göre kilise bin ya da bir yüz yıl öncesine aittir³⁹. Bu tarihleştirmeye H. Hellenkemper ve F. Hild 1000 yılı dolaylarından Kilikia'da pek kilise tespit edilemediği için kuşkulu bakarak, kilisenin yapılış tarihini 6. yy. olarak verirler⁴⁰.

³³ Hill, age. Res. 42; TIB 5, 442; Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies, age. 231-235; Erken Hristiyan mimarisinde kutsal sayılan bazı mağaraların üzerine kiliselerin yapıldığı görülür. Bunlardan en önemlisi Betlehem'deki içinde İsa'nın doğduğu kabul edilen mağaranın üzerine yapılan kilisedir (325-333). Kudüs'deki Eleona Kilisesi'nin (333) bema kısmının altında da İsa'nın havarilerine dini konuşmalar yaptığı kabul edilen kutsal mağara bulunmaktadır. bk. C. Mango, *Byzanz* (1986) 44 Res. 52 vd.; 45 Res. 54.

³⁴ Kilikia ve Isauria Bölgesi'nde Antik Dönem'den itibaren kutsal sayılan bazı mağaralar vardır: Cennet Cehennem'de Zeus'a, Sarpedonia Akra'da Sarpedonlu Apollon'a, Tagai'da Athena'ya, Yapılkaya'da Hermes'e mağaralarda tapınılmıştır. Ancak bunlardan sadece Yapılkaya'daki mağaranın içi çok kath bir yapı olarak şekillendirilmiştir bk. TIB 5, Cennet Cehennem 314 vd.; Sarpedonia Akra 399; Tagai 424; Yapılkaya 459.

³⁵ Dagron-Feissel, age. 48 Lev. IX,19.

³⁶ Hellenkemper-Hild, age. 64 Yazıtın ölçüleri: Uzunluk 2.19 m., Yükseklik 0.47 m., Derinlik 0.59 m. olarak verilmektedir.

³⁷ Hellenkemper-Hild, age. 119.

³⁸ TIB 5, 274.

³⁹ Feld, age. 104.

⁴⁰ Hellenkemper-Hild, age. 65 ve dn. 25; TIB 5, 270.

7. yy. ortalarından 9. yy.'a kadar geçen süre içinde Arap egemenliği Doğu Kilikia'daki Hristiyan halkı azaltmış, kiliselerin onarımı ya da yeni kiliselerin yapımına olanak buluna-mamıştır⁴¹. Yine Bizans sınırları içinde kalan Isauria Bölgesi'nde de 7. yy.'dan 11. yy.'a kadar geçen süre içinde hiçbir dini yapının yapılmadığı kabul edilir⁴².

9. yy. ortalarında yöreye gelen bir Arap coğrafyacı, Korykos, Korasion ya da Seleukeia gibi kıyı kentlerinin yıkıntı halde olduklarını aktarır⁴³. 10. yy. ortalarında Bizans egemenliği bölgede yeniden oluşmasına rağmen, yeni kiliseler yapmak yerine, Erken Bizans Dönemi'ne ait kiliseler yeniden kullanılmış ya da bunların malzemeleriyle küçük kiliseler yapılmıştır⁴⁴.

Kilisenin plan, malzeme açısından diğer bölge kiliseleriyle karşılaştırılıp değerlendirilmesi sonucunda 5. yy. ikinci yarısı- 6. yy. başına tarihlenmek olasıdır.

⁴¹ H. Hellenkemper, "Kirchen und Klöster in der nördlichen Euphratesia", *Studien zur Religion und Kultur in Kleinasiens*, Festschrift F.K. Dörner, EPRO 66.1 (1978) 391 vd.

⁴² Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies, age. 277.

⁴³ TIB 5, 100.

⁴⁴ TIB 5, 102.

Summary

The Church of Hasanaliler in Rough Cilicia: An Example of Piered-Basilical Plan Typed Churches

Hasanaliler is a small village located on the ancient road starting from Narlikuyu and running to the north via Cennet-Cehennem to Ovacık/İmamlı in the region of Rough Cilicia. This small settlement had been inhabited from Roman until early Byzantine period.

The church of Hasanaliler is situated in the center of the site. The north-eastern side of the church constructed over a cave and the building slopes down to the north. The lower sections of the southern wall of the church and the eastern wall of the narthex were carved from the bedrock.

Apart from the southern wall and the apse wall which were constructed of large stone blocks, all other walls of the church are double-shelled with stone and lime-mortar filling.

The church has a narthex on the western side with an entrance on the northern wall and consists of three aisles divided by two rows of piers, each row containing six. Today, the southern row of piers still stands but the northern row completely disappeared.

The monolithic piers carry rather simple capitals, only roughly profiled. As the north-eastern section of the church was constructed over a cave, the northern aisle is on a higher level compared with the nave and the southern aisle.

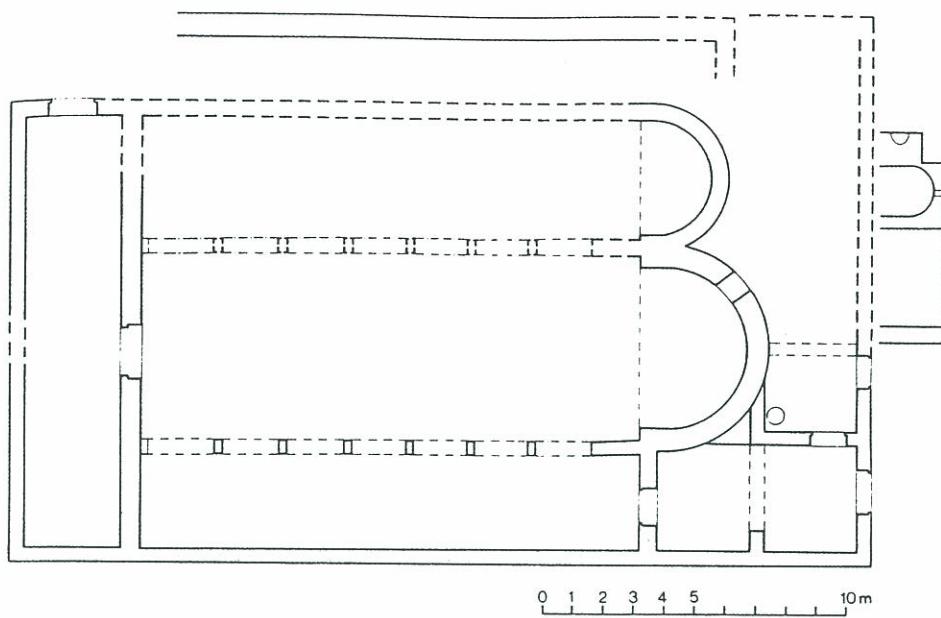
The nave terminates by an apse on the eastern end of the church. In the plan drawn by O. Feld, there is another smaller apse at the eastern end of the northern aisle which has now completely been disappeared.

The Church of Hasanaliler is a representative of the basilical plan type. In spite of the fact that three-aisled and colonnaded basilical plan type is common in the churches of Cilicia and Isauria, there are a certain number of pierced-basilicas, such as the ones in Hasanaliler, İmamlı and Kızılaliler.

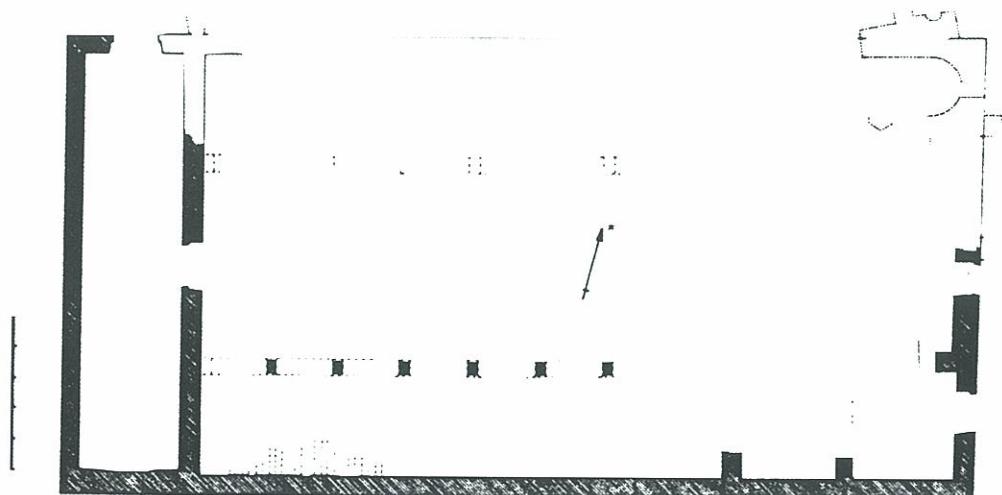
The reused stone block in the lintel of a door in a village house in Hasanaliler bears a building inscription belonging to the church with names Paulos and Eutychianos but without any reference for dating. This inscribed block must have placed above the entrance on the northern wall of the narthex.

İmamlı and Kızılaliler churches which are the parallels of the Church of Hasanaliler, were dated to the AD 5th – 6th century. The roughly carved pier capitals can not be considered as an evidence for the dating. Therefore, the basic planning of the church forms the only present standpoint. Thus, the church can be dated to the second half of the AD 5th or early 6th century.

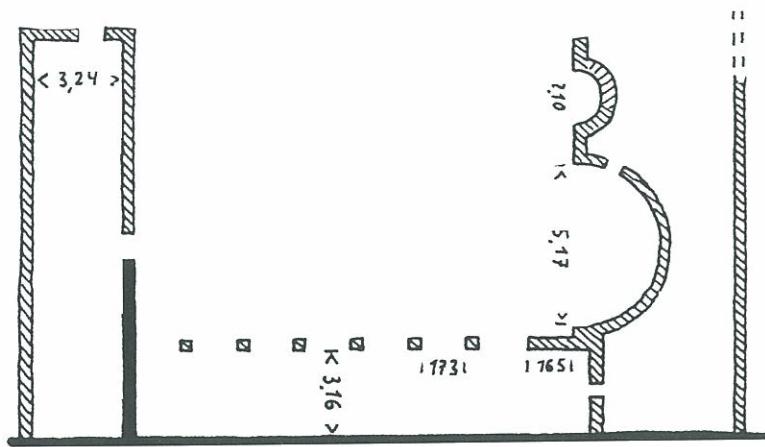
The two storied side-rooms were located behind the apse of the church on the eastern end. Below the northern side-room, there are vaulted smaller rooms. The entrance to these rooms was provided by an arched gate with a niche on one side. The direct connection of the church with the cave below reveals the importance of the cave for Christian worship.

Resim 1 Hasanaliler Kilisesi planı (Feld 103 Res. 1)

Resim 2 Hasanaliler Kilisesi planı (S. Eyice, "Ricerche e Scoperte Nella Regione di Silifke Nella Turchia Meridionale", Milion I, 1988, Lev. VII Res. 3)

Resim 3 Hasanali Kilisesi planı
[H. Hellenkenper-F. Hild, Neue Forschungen in Kilikien (1986) Fig. 7]

Resim 4 Hasanali Kilisesi genel görünümü

Resim 5 Hasanililer Kilisesi apsis ve güney arkası

Resim 6 Hasanililer Kilisesi naos batı duvarı

Resim 7 Hasanaliler Kilisesi doğu bölümü

Resim 8 Hasanaliler Kilisesi apsis ve güney yan odası

Resim 9 Hasanaliler Kilisesi kuzeydoğuda yer alan alt kuruluş

